

/

Adviesrapport, vooronderzoek maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen

juni 2025

Adviesrapport

Vooronderzoek
maatschappijkunde en
maatschappijwetenschappen

Juni 2025

Verantwoording

2025 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs: Luuk Kampman, Han Noordink en Robin Willemsen

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN

3.8055.012

Inhoudsopgave

1. Inleiding en context	4
2. Opzet van het vooronderzoek	6
3. Methode	7
3.1 Cyclus 1 - Documentanalyse	7
3.1.1 Documenten	7
3.1.2 Codeboom	7
3.1.3 Codering	8
3.2 Cyclus 2 - Focusgroep	8
3.2.1 Samenstelling	8
3.2.2 Inhoud	9
4. Analyse	10
4.1 Uitkomsten cyclus 1 - documentenanalyse	10
4.1.1 Vaardigheden in de verschillende examenprogramma's	10
4.1.2 Kennisinhouden in de verschillende examenprogramma's	14
4.2 Uitkomsten cyclus 2 - focusgroep	25
4.2.1 Algemeen	25
4.2.2 Maatschappijwetenschappen	26
4.2.3 Maatschappijkunde	26
5. Conclusies en scenario's	28
5.1 Conclusies	28
5.1.1 Vaardigheden	28
5.1.2 Kennisinhouden	29
5.1.3 Focusgroep	29
5.2 Relevante context van het huidige onderzoek	30
5.3 Burgerschap	32
5.4 Scenario's voor vervolgstappen actualisatie	34
5.5 Overwegingen bij vervolgstappen actualisatie	35
Bijlage 1	37
Bijlage 2	38
Bijlage 3	39

1. Inleiding en context

De kerndoelen en examenprogramma's zijn niet meer actueel. Om leerlingen goed voor te bereiden op hun vervolgopleiding en toekomst, is het noodzakelijk om de kerndoelen en examenprogramma's te actualiseren.

Actuele examenprogramma's bereiden voor op deelname aan de maatschappij en dragen bij aan een goede doorstroom naar vervolgonderwijs en tussen schoolsoorten en leerwegen. In opdracht van het ministerie van OCW en samen met het onderwijsveld voeren we deze opdracht uit.

In oktober 2024 zijn de conceptexamenprogramma's van maatschappijleer opgeleverd. De ontwerpruimte voor dit voor alle leerlingen verplichte vak is vergroot. Daarnaast zijn de kerndoelen primair, voortgezet- en (voortgezet) speciaal onderwijs geactualiseerd, waaronder de kerndoelen voor het leergebied mens en maatschappij. Bovendien is burgerschap als leergebied uitgewerkt in kerndoelen. Het zijn conceptversies die we nog voorleggen aan het veld en daarna aan OCW aanbieden om op te nemen in een wetgevingstraject.

Nog niet geactualiseerd zijn de examenprogramma's voor de keuzevakken maatschappijkunde (vmbo) en maatschappijwetenschappen (havo-vwo). De bovengenoemde conceptcurricula zijn naar verwachting van invloed op de inhoud van de twee keuzevakken. Om die reden heeft OCW aan SLO de opdracht gegeven om vóór de actualisatie van de examenprogramma's voor maatschappijwetenschappen en maatschappijkunde te onderzoeken wat de invloed is van de actualisatie van de examenprogramma's voor maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.

Doelstelling en resultaat

In de werkopdracht is aangegeven dat "op basis van het vooronderzoek SLO adviseert over de noodzaak en vorm van het uitwerken van examenprogramma's voor maatschappijkunde/maatschappijwetenschappen en de daarbij te hanteren doelstellingen en criteria. OCW zal vervolgens besluiten of en hoe hier een vervolg aan wordt gegeven."

Op basis van onze analyses doen we aanbevelingen over de keuzevakken maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen in het curriculum van bovenbouw vo. Daarnaast bieden de analyses een eerste schets van relevante inhoud die uitgewerkt kunnen worden in deze keuzevakken. Daarbij moet ook aandacht zijn voor de discrepantie tussen de keuzevakken maatschappijkunde

en maatschappijwetenschappen. De inhoud van het huidige programma maatschappijkunde dateren van 1999. Maatschappijwetenschappen is in 2017 is vernieuwd.

In dit adviesrapport beschrijven we hoe de analyse van de examenprogramma's van maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen tot stand is gekomen en welke conclusies je daaraan kunt verbinden. We doen aanbevelingen voor de besluitvorming van OCW over het vervolg.

2. Opzet van het vooronderzoek

Om de doelstelling zoals in hoofdstuk 1 beschreven te bereiken, geven we antwoord op de onderzoeksvraag: wat betekenen de vernieuwde conceptexamenprogramma's maatschappijleer voor de actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen?

Daarvoor hebben we drie deelvragen gesteld:

1. Welke overlap zit er tussen maatschappijleer en maatschappijkunde en welke overlap zit er tussen maatschappijleer en maatschappijwetenschappen?
 - Welke inhoud zit er in de conceptexamenprogramma's maatschappijleer?
 - Welke inhoud zit er in maatschappijkunde?
 - Welke inhoud zit er in maatschappijwetenschappen?
2. Wat zegt deze overlap over de beoogde actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen?
3. Wat moet er volgens vakexperts op het gebied van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen nog meer meegenomen worden in de overwegingen voor de actualisatie van deze vakken?

3. Methode

De onderzoeksvragen uit hoofdstuk 2 hebben we in twee aparte onderzoekscycli beantwoord. In de eerste cyclus hebben we middels een documentenanalyse de eerste onderzoeksvraag in kaart gebracht. Om de overlap tussen de (concept)examenprogramma's inhoudelijk te kunnen duiden, hielden we in de tweede cyclus een focusgroep.

3.1 Cyclus 1 - Documentanalyse

Via een kwalitatieve inhoudsanalyse van documenten is de overlap tussen de examenprogramma's voor maatschappijleer en maatschappijkunde en de overlap tussen maatschappijleer en maatschappijwetenschappen in kaart gebracht. Met deze methode kunnen de inhoud van verschillende documenten (in dit geval examenprogramma's) in kaart gebracht worden. Door deze inhoud vervolgens te vergelijken met elkaar, wordt de overlap tussen (concept)examenprogramma's in kaart gebracht.

3.1.1 Documenten

We hebben de volgende documenten geanalyseerd:

- Conceptexamenprogramma maatschappijleer - vmbo-bb
- Conceptexamenprogramma maatschappijleer - vmbo-kb
- Conceptexamenprogramma maatschappijleer - vmbo-gl/tl
- Conceptexamenprogramma maatschappijleer - havo
- Conceptexamenprogramma maatschappijleer - vwo
- Examenprogramma maatschappijkunde - vmbo-bb
- Examenprogramma maatschappijkunde - vmbo-kb
- Examenprogramma maatschappijkunde - vmbo-gl/tl
- Examenprogramma maatschappijwetenschappen - havo
- Examenprogramma maatschappijwetenschappen - vwo

De analyses voor de conceptexamenprogramma's hebben we gedaan met de versies die in oktober 2024 gepubliceerd zijn.

3.1.2 Codeboom

De analysemethode voor de documentenanalyse was deductief. We hebben eerst een lijst van relevante codes opgesteld: de codeboom. Deze codes omvatten de inhoud die terug kunnen komen in de programma's van maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen, bijvoorbeeld parlementaire democratie, staatsvorming en constitutionele

monarchie. Deze inhouden hebben we geplaatst onder overkoepelende thema's, bijvoorbeeld politiek stelsel. Eén inhoud is slechts onder één overkoepelend thema geplaatst. Binnen de thema's onderscheiden we twee categorieën: vaardigheden en kennis.

3.1.3 Codering

De codeboom hebben we gebruikt om de inhouden van de tien programma's in kaart te brengen. Deze codering hebben we uitgevoerd met het softwareprogramma ATLAS.ti (ATLAS.ti, 2023). Voor iedere eindterm is gecodeerd welke inhouden aan bod komen. Omdat een eindterm meerdere inhouden bevat, kan één eindterm meerdere codes krijgen.

De codering geeft aan welke inhouden terugkomen in het wettelijke deel van de examenprogramma's, oftewel de eindtermen. De codering geeft niet aan hoe uitgebreid de inhouden zijn binnen een eindterm, en geeft ook niet aan welke inhouden terugkomen in het niet wettelijke deel van de examenprogramma's. De 'te denken valt aan' uit de maatschappijleerprogramma's zijn niet meegenomen. Ook betreft het niet de syllabi van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.

Door de inhouden van de programma's van maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen met elkaar te vergelijken, is de overlap tussen de programma's in kaart gebracht. Hierbij werd voor het huidige onderzoek specifiek gekeken naar de overlap tussen de havo/vwo-programma's (maatschappijleer havo/vwo en maatschappijwetenschappen) en de vmbo-programma's (maatschappijleer vmbo en maatschappijkunde).

3.2 Cyclus 2 - Focusgroep

Met behulp van een focusgroep hebben we de overlap tussen de programma's inhoudelijk geduid. Wat betekent dit voor de beoogde actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen?

3.2.1 Samenstelling

De focusgroep bestond uit zes vakexperts/leraren maatschappijleer, maatschappijwetenschappen en/of maatschappijkunde (zie bijlage 3). Het betrof vier leraren maatschappijleer die daarnaast ook maatschappijkunde en/of maatschappijwetenschappen geven en twee vakdidactici/lerarenopleiders. Een van de leraren is daarnaast bestuurslid van de vakvereniging NVLM. De leden van de focusgroep kregen vooraf in een introductiebijeenkomst een toelichting over het onderzoek. Na afloop hebben de leden gevalideerd dat de conclusies in deze rapportage overeenkomen met wat tijdens de focusgroep besproken is.

3.2.2 Inhoud

De focusgroep vond plaats in december 2024, gedurende twee uur. De focusgroep ging kort in op het doel van het onderzoek, de onderzoeksopzet en -vragen, en de rol van de vakexperts. Vervolgens zijn de vakexperts meegenomen in de werkwijze van de documentenanalyse en zijn de eerste inzichten gedeeld. Belangrijk voor de focusgroep was dat de participanten goed zicht hadden op wat wel en niet met deze documentenanalyse in kaart gebracht is.

In twee subgroepen gingen de vakexperts in discussie over de twee onderzoeksvragen:

- Wat zegt deze overlap over de beoogde actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen?
- Wat moet nog meer meegenomen worden in de overwegingen voor de actualisatie van maatschappijkunde/-wetenschappen?

In een plenaire discussie deelden de vakexperts hun inzichten. Tot slot schreven de vakexperts per subgroep op wat ze mee wilden geven voor dit onderzoek.

4. Analyse

Zoals we in het vorige hoofdstuk schreven, hebben we de onderzoeksvragen in twee onderzoekscycli beantwoord. In de eerste cyclus brachten we middels een documentenanalyse de eerste onderzoeksvraag in kaart. Om de overlap tussen de (concept)examenprogramma's inhoudelijk te duiden (onderzoeksvraag twee en drie), hielden we in de tweede cyclus een focusgroep. De resultaten van deze onderzoekscycli beschrijven we in dit hoofdstuk.

4.1 Uitkomsten cyclus 1 - documentenanalyse

We richtten het onderzoek op de vergelijking van inhouden van de bestaande examenprogramma's van maatschappijkunde (vmbo bb, kb en gt) en maatschappijwetenschappen (hv) met de inhouden van de vijf conceptexamenprogramma's maatschappijleer. Hiermee is er zicht verkregen op de mate van inhoudelijke overlap tussen de programma's en wordt antwoord gegeven op de eerste onderzoeksvraag:

1. *Welke overlap zit er tussen maatschappijleer en maatschappijkunde en welke tussen maatschappijleer en maatschappijwetenschappen?*

De verschillende inhoudsaspecten zijn in twee hoofdcategorieën verdeeld: vaardigheden en kennisinhouden. Alle inhouden zijn geclusterd per thema. Bij elk thema worden de resultaten van de analyse getoond in een figuur, om duidelijk te maken welk aspect in welk examenprogramma is opgenomen.

4.1.1 Vaardigheden in de verschillende examenprogramma's

Legenda bij de figuren in 4.1
oranje = deze code komt niet terug in het programma
groen = deze code komt wel terug in het programma

Informatievaardigheden

In alle programma's is er aandacht voor informatievaardigheden. In maatschappijleer komt dit uitgebreider aan de orde.

Informatievaardigheden	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
informatie beoordelen op relevantie en betrouwbaarheid										
informatie gebruiken binnen en buiten eigen referentiekader										
informatie verwerven/ordenen/verwerken										
selecteren uit digitale en niet digitale bronnen										
vergelijken naar tijd en plaats										

Onderzoeken

Alle programma's hebben aandacht voor onderzoeksvaardigheden. Er worden wel verschillende accenten gelegd. Bij maatschappijleer gaat het om het analyseren van een maatschappelijk vraagstuk en oplossingsrichtingen. Bij maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen betreft dit het opzetten en uitvoeren van een eenvoudig onderzoek en soms het herkennen van typen vragen en/of het zelfstandig vragen formuleren (zie ook analyseren van een actualiteit).

Onderzoeken	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
analyseren maatschappelijk vraagstuk										
onderzoeken van oplossingsmogelijkheden										
opzetten en uitvoeren van eenvoudig onderzoek over maatschappelijk verschijnsel										
typen vragen herkennen										
vragen zelfstandig formuleren										

Redeneren / denkvaardigheden

Maatschappijleer heeft aandacht voor aspecten van denkvaardigheden. Bij het maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen is dit niet of beperkt aan de orde.

Redeneren / denkvaardigheden	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
beredeneerde conclusies trekken										
redeneren										
redeneren over oorzaken en gevolgen										

Analyseren van een actualiteit

Het analyseren van een politieke of sociale actualiteit vindt plaats bij maatschappijleer, maatschappijwetenschappen en bij maatschappijkunde vmbo-gt. Zie ook het aspect onderzoeken, dat in alle programma's aan de orde is.

Analyseren van een actualiteit	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
analyse/onderzoek politieke actualiteit										
analyse/onderzoek sociale actualiteit										

Benaderingswijze

De vakspecifieke benaderingswijze is bij maatschappijleer vernieuwd en heeft hier een meer uniforme omschrijving en duidelijke deelaspecten gekregen. De benaderingswijze, die ook van toepassing is in maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen, is hier minder uitgebreid of expliciet in de eindtermen opgenomen.

Benaderingswijze	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
benoemen van frame(s)										
beredeneren welke waarden, belangen en/of machtsmiddelen een rol spelen										
beschrijven van gevolgen, alternatieven, compromissen										
verklaren oplossingsrichtingen										

Communiceren

Communiceren komt het meest uitgebreid terug in maatschappijleer en in mindere mate bij maatschappijkunde. Bij maatschappijwetenschappen betreft het één aspect, alleen bij havo.

Communiceren	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
beschrijven van verschillende perspectieven										
informatie verwerken tot boodschap gericht op doel en doelgroep										
online en offline communicatie gebruiken										
rekening houden met perspectieven van anderen										

Handelen

Politiek, rechtvaardig en sociaal handelen zijn geheel nieuwe onderdelen van maatschappijleer.

Handelen	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
politiek handelen										
rechtvaardig handelen										
sociaal handelen										

Concept-contextbenadering

De concept-contextbenadering is karakteristiek voor maatschappijwetenschappen. De concept-contextbenadering gaat uit van een aantal (complexe en enigszins abstracte) sociaalwetenschappelijke concepten die als denkkader worden gebruikt voor het analyseren en duiden van maatschappelijke en politieke verschijnselen en ontwikkelingen.

Concept-contextbenadering	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
denkvaardigheden toepassen op (hoofd- en kern)concepten										
denkvaardigheden toepassen op contexten										
verbanden leggen tussen en binnen contexten m.b.v. concepten										

Sociaalwetenschappelijk onderzoek / paradigma's

Aspecten van sociaalwetenschappelijk onderzoek en sociaalwetenschappelijke paradigma's maken alleen deel uit van maatschappijwetenschappen.

Sociaalwetenschappelijk onderzoek/ paradigma's	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
onderzoeksresultaten beoordelen op betrouwbaarheid, validiteit, representativiteit										
sociaalwetenschappelijke paradigma's onderscheiden en herkennen										
toepassen basiskennis statistiek										

Overige deelvaardigheden

Deze zijn verschillend opgenomen in de vakken, al naargelang het accent dat in het betreffende vak gelegd wordt.

Overige deelvaardigheden	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
beschrijven/presenteren resultaten leeractiviteit										
morele en ethische vragen stellen										
oordeel vormen (over vraagstukken)										
standpunt innemen en argumenten geven										
strategische vaardigheden										

Oriëntatie op studie en beroep

Oriëntatie op studie en beroep of loopbaanoriëntatie maakt deel uit van maatschappijleer en maatschappijkunde, maar niet van maatschappijwetenschappen.

Oriëntatie op studie en beroep	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
oriënteren op/verkennen van eigen loopbaan/opleiding i.r.t. belang van het vak										

4.1.2 Kennisinhouden in de verschillende examenprogramma's

Waarden

De verschillende waarden zijn opgenomen bij maatschappijleer. Bij maatschappijwetenschappen komen ze niet aan de orde, en bij maatschappijkunde alleen de waarde gelijkheid.

Waarden	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	Gltl	havo	vwo	havo	vwo
democratische waarden										
gelijkheid										
rechtvaardigheid										
solidariteit										
spanningen binnen/tussen waarden										
vrijheid										

Socialisatie

Socialisatie komt volledig aan de orde bij maatschappijwetenschappen. Het begrip alleen maakt ook deel uit van maatschappijleer. Let wel, socialisatie moet als te bestuderen begrip of concept niet verward worden met het doeldomein socialisatie, dat voor alle examenprogramma's geldt.

Socialisatie	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
acculturatie										
conclusies over veranderde socialisatieprocessen										
maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op socialisatie										
opvattingen van politieke stromingen over overheidsrol t.a.v. socialisatieproces										
overheidsinvloed t.a.v. (politieke) socialisatieproces										
politieke socialisatie										
socialisatie										

Sociale cohesie

Aspecten van dit thema komen terug in maatschappijwetenschappen, met name voor havo. Enkele aspecten komen in maatschappijleer aan de orde. In maatschappijkunde gaat het alleen om de verzorgingsstaat.

Sociale cohesie	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
groepsvorming										
in- en uitsluiting										
overheidsbeleid tav sociale cohesie										
sociale cohesie										
sociale controle										
sociale institutie(s)										
standpunten politieke stromingen tav beleid mbt sociale cohesie										
verhouding										
verzorgingsstaat										

Sociale ongelijkheid

Dit thema komt in veel facetten terug in maatschappijleer, met name op havo en vwo. Enkele aspecten zijn opgenomen bij maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.

Sociale ongelijkheid	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
cultureel, sociaal, economisch kapitaal										
maatschappelijke positie										
overheidsbeleid m.b.t. sociale ongelijkheid										
overheidsbijdrage aan welvaart en welzijn										
positieverwerving en positietoewijzing										
sociaaleconomische en sociaal-culturele dimensie										
sociale ongelijkheid										
sociale ongelijkheid binnen en tussen staten										
sociale ongelijkheid i.r.t. welvaart en welzijn										

Binding

Het concept binding in een groot aantal facetten maakt deel uit van maatschappijwetenschappen. In maatschappijleer betreft het enkele facetten. Het maakt geen deel uit van maatschappijkunde.

Binding	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
bedreigingen voor bindingen										
binding										
bindingen; affectieve, cognitieve, economische, politieke										
effecten van maatschappelijke ontwikkelingen voor affectieve bindingen										
effecten van maatschappelijke ontwikkelingen voor politieke bindingen										
overheidsbeleid t.a.v. bindingsvraagstuk										
politieke binding										
standpunten politieke partijen t.a.v. bindingsvraagstuk										

Cultuur

Dit thema komt in vrijwel alle facetten aan de orde in maatschappijleer. Dat geldt in belangrijke mate ook voor maatschappijwetenschappen. Het komt niet terug in maatschappijkunde.

Cultuur	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
classificatie culturen										
cultuur										
cultuurgroepen										
cultuurkenmerken										
cultuuroverdracht										
cultuurvererving										
nature en nurture										
rolpatronen										

Cultuurverschillen

Dit thema komt op verschillende manieren terug in de vakken. In maatschappijleer gaat het vooral om culturen, verschillen en diversiteit. Bij maatschappijkunde komt het in het kader van de multiculturele samenleving aan de orde. In maatschappijwetenschappen is er geen aandacht voor, met uitzondering van de culturele dimensies.

Cultuurverschillen	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
culturele differentiatie in Nederland										
culturele dimensies										
culturen naar plaats en tijd										
cultuuruniversalisme en cultuurrelativisme										
diversiteit										
dominante en subculturen										
multiculturele samenleving										
overheidsbeleid multiculturele samenleving										
sociaaleconomische positie van allochtone groepen										
vooroordelen en discriminatie										

Identiteit

Veel aspecten van dit thema hebben hun plek in maatschappijleer en maatschappijwetenschappen. Het komt niet terug bij maatschappijkunde.

Identiteit	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
collectieve identiteit										
identiteit/identiteitsvorming										
individualisering										
persoonlijke identiteit										
referentiekader										
socialisatieproces										
socialisatoren										
vorming										

Media

Alle facetten van dit thema krijgen aandacht bij maatschappijleer. Enkele aspecten maken ook deel uit van maatschappijkunde. In maatschappijwetenschappen komt dit niet aan de orde.

Media	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
agendavorming										
betekenis/invloed media										
doelen inzet on- en offline media										
framing en selectie van informatie										
massamedia en nieuwsvoorziening										
medialogica										
on- en offline media										
persvrijheid, pluriformiteit, toegankelijkheid media										
verdienmodellen van media										
verhouding media, publiek, politiek										

Digitale geletterdheid

Alle facetten van dit vakvernieuwende thema maken deel uit van maatschappijleer. Het is niet in maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen opgenomen.

Digitale geletterdheid	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
echokamers										
invloed AI										
invloed digitale technologie										
platformmedia										
risico's online media										

Macht

Macht komt aan de orde in maatschappijleer en in maatschappijwetenschappen in de vorm van de concepten macht en gezag. Het maakt geen deel uit van maatschappijkunde.

Macht	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
gezag										
macht										
machtsmiddelen										
machtsmiddelen EU, NAVO, VN										

Machtsverhoudingen

Net als macht geldt ook hier dat verschillende aspecten van machtsverhoudingen deel uit maken van maatschappijleer. In mindere mate geldt dit voor maatschappijwetenschappen. Ook dit thema is niet bij maatschappijkunde opgenomen.

Machtsverhoudingen	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
geopolitieke factoren i.r.t. machtsongelijkheid in internationale verhoudingen										
machtenscheiding										
machtsverhoudingen										
theorieën machtsverdeling in een democratie										
trias politica										
wetenschappelijke onderzoeksmethoden i.r.t. actoren en machtsbronnen										

Politiek stelsel

Aspecten van dit thema komen uitgebreid of volledig aan bod bij maatschappijleer. In maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen gaat het slechts om één of twee aspecten.

Politiek stelsel	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
constitutionele monarchie										
democratische en meer autocratische stelsels										
parlementaire democratie										
parlementaire en presidentiële stelsels										
republiek										
staatsvorming										
taken en bevoegdheden Rijk, provincie, gemeente, waterschappen, EU										

Besluitvorming

Aspecten van besluitvorming krijgen op uiteenlopende wijze invulling in maatschappijleer en maatschappijkunde. In maatschappijwetenschappen komt dit vrijwel niet aan de orde.

Besluitvorming	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
Europese besluitvorming										
politieke besluitvorming										
positie Nederland in internationaal krachtenveld										
referenda										
standpunten politieke partijen										

Politieke cultuur

Dit thema komt uitgebreider terug in maatschappijwetenschappen en is ook in maatschappijleer vertegenwoordigd. In maatschappijkunde is dit vrijwel niet het geval.

Politieke cultuur	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
coalitievorming										
democratisering										
functies politieke partijen										
politieke cultuur/culturen										
politieke institutie(s)										
representatie/representativiteit										
totstandkoming overheidsbeleid										

Ideologie / ideologieën

Aspecten van ideologieën komen het meest aan de orde bij maatschappijleer. Voor maatschappijwetenschappen is dit minder het geval. In maatschappijkunde komt slechts een enkel aspect hiervan terug.

Ideologie	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
communisme, sociaaldemocratie, liberalisme, confessionarisme, fascisme, populisme, ecologisme										
conservatief en progressief										
ideologie										
ideologische verschillen i.r.t. dilemma rechtsbescherming en rechtshandhaving										
internationalisme en nationalisme										
links en rechts										
standpunten politieke partijen m.b.t. sociale ongelijkheid										
standpunten politieke stromingen/ ideologieën										

Invloed

Aspecten van dit thema komen op verschillende manieren terug in met name maatschappijleer en maatschappijkunde. In maatschappijwetenschappen is dit minder het geval.

Invloed	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
belangengroepen										
invloed burgers										
invloed Europese Unie										
invloed Nederland op internationaal krachtenveld										
maatschappelijke middenveld										
mogelijkheden om overheidsbeleid te beïnvloeden en macht te controleren										
multinationals										
pressiegroepen										
vormen van politieke en sociale participatie										

Verkiezingen

Dit thema komt in al zijn facetten terug bij maatschappijwetenschappen en voor een groot deel ook bij maatschappijleer. Het maakt geen deel uit van maatschappijkunde.

Verkiezingen	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
electorale achterban										
kiesstelsels										
verkiezingen										
verschuiving deelname aan verkiezingen										
vrije en eerlijke verkiezingen										

Rechtsstaat

Dit thema komt volledig aan de orde bij maatschappijleer. Bij maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen is dit niet of nauwelijks het geval.

Rechtsstaat	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
bescherming en bedreigingen democratische rechtsstaat										
democratische kenmerken van een staat										
geweldsmonopolie overheid										
legaliteitsbeginsel										
rechtsstaat										
willekeur en machtsmisbruik overheid										

Rechten

Alle facetten van het thema rechten zijn terug te vinden in maatschappijleer en maken ze het geen deel uit van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.

Rechten	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
EVRM										
grondrechten										
klassieke en sociale grondrechten en mensenrechten										
mensenrechten										
UVRM										

Recht

Dit thema komt in al haar facetten terug in maatschappijleer. Het maakt geen deel uit van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.

Recht	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
onafhankelijke en onpartijdige rechtspraak										
recht										
rechtsbescherming										
rechtsgelijkheid										
rechtshandhaving										

Conflict en samenwerking

De concepten conflict en samenwerking maken deel uit van maatschappijwetenschappen. In maatschappijleer komen conflict en politiek conflict aan de orde. Dit maakt geen deel uit van maatschappijkunde.

Conflict	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
conflict										
maatschappelijk conflict										
politiek conflict										
samenwerking										

Criminaliteit

Dit thema is uitgebreid opgenomen in maatschappijkunde. Hier komt het in een groot aantal facetten aan de orde. Slechts enkele facetten komen terug in maatschappijleer.

Criminaliteit	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
criminaliteit; aard, ontwikkeling, omvang										
kenmerken/principes rechtsstaat in straf- en procesrecht										
oorzaken criminaliteit										
rol overheid i.r.t. criminaliteit										
straffen en maatregelen										
visies van politieke stromingen over criminaliteit en maatregelen										

Arbeid

Dit thema is uitgebreid opgenomen in maatschappijkunde. Hier komt het in en groot aantal facetten aan de orde. Slechts een enkel zijdelings aspect maakt deel uit van maatschappijleer.

Arbeid	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
arbeidsverhoudingen in Nederland										
belangen en belangenorganisaties arbeid										
cultuurfactoren in een bedrijf										
functies en maatschappelijke waardering van arbeid										
invloed van arbeidsverdeling op sociale ongelijkheid										
middelen voor opkomen belangen in overleg- en conflictsituaties										
rol van de overheid t.a.v. arbeid										
veranderingen op arbeidsmarkt; oorzaken en gevolgen										

Verandering

Verandering als hoofdconcept en de bijbehorende concepten zijn opgenomen bij maatschappijwetenschappen. Het maakt geen deel uit van maatschappijleer en maatschappijkunde.

Verandering	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
globalisering										
institutionalisering										
modernisering										
ontwikkeling westerse samenleving; van traditioneel naar modern										
paradoxen van modernisering										
rationalisering										
standpunten van politieke stromingen i.r.t. verandering/modernisering										
verandering										

Dilemma's

Dit thema is opgenomen in maatschappijleer. In maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen is dat niet het geval.

Dilemma's	MK			ML-vmbo			ML-hv		MAW	
	bb	kb	gltl	bb	kb	gltl	havo	vwo	havo	vwo
dilemma individuele en collectieve verantwoordelijkheid										
dilemma's binnen internationale verhoudingen										
dilemma's staten en internationale organisaties										

4.2 Uitkomsten cyclus 2 - focusgroep

Om de overlap tussen de vakken verder te duiden, hebben we met een focusgroep de volgende onderzoeksvragen besproken:

2. *Wat zegt deze overlap over de beoogde actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen?*
3. *Wat moet er volgens vakexperts op het gebied van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen nog meer meegenomen worden in de overwegingen voor de actualisatie van maatschappijkunde/-wetenschappen?*

De vakexperts kijken vanuit hun eigen expertise naar de werkwijze, coderingen en mate van overlap tussen de conceptexamenprogramma's maatschappijleer en de huidige examenprogramma's maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen. De uitkomsten van de focusgroep lichten we hieronder puntsgewijs toe.

4.2.1 Algemeen

- De leden van de focusgroep geven aan dat de nieuwe manier van formuleren van eindtermen, zoals te zien is in alle conceptexamenprogramma's maatschappijleer, voor de uniformiteit ook moet gelden voor maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen. De eindtermen worden daarmee concreter en geven gericht zicht op wat in het onderwijs aan de orde moet komen en in de examens kan worden getoetst.
- In de actualisatie van examenprogramma's is er ruimte voor ervaringsdoelen en hybride doelen. Dit is volgens de focusgroep een kans voor maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen vanwege de aard van beide vakken, namelijk leerlingen ervaringen laten opdoen binnen thema's die gerelateerd zijn aan samenleving en democratie. Maatschappijwetenschappen heeft al wel een vol programma, waardoor het maar de vraag is hoeveel ruimte hiervoor is.

- Het is van belang om de vakken maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen meer dan nu in lijn met elkaar te brengen, zonder het eigene van beide vakken te verliezen.
- Leraren maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen zijn in de praktijk veel meer gericht op de syllabus dan op de eindtermen in de examenprogramma's. Hiermee wordt bedoeld dat in de onderwijspraktijk en in de examinering de syllabi veel bepalender zijn en houvast bieden voor de inhoud van de vakken. Een vergelijking op basis van alleen de eindtermen van de programma's - waarbij maatschappijleer op basis van het nieuwe format van eindtermen veel gedetailleerder is beschreven - heeft dus zijn beperkingen. De vakexperts vragen om bewustwording van dit verschijnsel in het wegen en duiden van overlap.
- De nieuwe manier van formuleren van eindtermen, zoals te zien is in het conceptexamenprogramma maatschappijleer, biedt mogelijkheden voor een betere aansluiting met syllabi. Dit vinden de experts waardevol en een kans voor maatschappijwetenschappen en maatschappijkunde.

4.2.2 Maatschappijwetenschappen

- De focusgroep ziet unieke inhouden voor maatschappijwetenschappen. Waar maatschappijleer een socialiserend en 'vormend' vak is, is maatschappijwetenschappen meer kwalificerend van aard. Het bereidt leerlingen voor op een studie of opleiding in het hoger onderwijs, specifiek in de sociaalwetenschappelijke richtingen. Leerlingen en leraren geven dit ook aan en de waarde en kracht hiervan moet behouden blijven volgens de vakexperts.
- Maatschappijwetenschappen is in 2017 volledig vernieuwd en kent een sterk onderscheidende aanpak, namelijk de *concept-context*-benadering. Dit betekent dat de er op een andere manier met concepten en contexten wordt gewerkt dan bij het conceptexamenprogramma maatschappijleer.
- Doordat het conceptexamenprogramma maatschappijleer 'steviger' is dan voorheen, biedt dit voor maatschappijwetenschappen de mogelijkheid tot verdieping. Leerlingen krijgen een stevigere basis, wat tot meer mogelijkheden leidt om te verdiepen middels de concepten en doordat er ook aandacht is voor ervaringsdoelen. Afstemming tussen maatschappijleer en maatschappijwetenschappen wordt daardoor belangrijker.

4.2.3 Maatschappijkunde

- De focusgroep herkent gedeeltelijk de overlap tussen maatschappijkunde en maatschappijleer. Qua doel, karakter en inhoud van het vak lijkt het onderscheid met maatschappijleer in eerste instantie klein. Maatschappijkunde is, net als andere algemeen vormende vakken, niet

aanwijsbaar kwalificerend voor vervolgonderwijs op het mbo. In de praktijk ervaren leerlingen niet altijd een verschil met maatschappijleer, behalve dat ze voor dit vak een CE hebben. De focusgroep geeft echter aan dat maatschappijkunde gedeeltelijk onderscheidend is van het conceptexamenprogramma maatschappijleer, omdat er meer verdieping in het maatschappijkundeprogramma zit.

- De focusgroep ziet een grote kans om maatschappijkunde een aanwijsbaar kwalificerend vak te maken in een actualisatietraject. Maatschappijkunde is het enige vak op het vmbo dat goed aansluit bij sociaalwetenschappelijke vervolgopleidingen. Een aantal mbo-opleidingen heeft al baat bij leerlingen die maatschappijkunde hebben gevolgd, vanwege de in dit vak ontwikkelde kennis en vaardigheden. Het gaat om de opleidingen in de sectoren en beroepenvelden van veiligheid, zorg, sociaaljuridische dienstverlening en media.

5. Conclusies en scenario's

In dit hoofdstuk bespreken we de conclusies per deelonderzoek. Deze leiden tot een aantal scenario's voor vervolgstappen in de actualisatie.

5.1 Conclusies

In het algemeen is er overlap tussen de programma's. Deze overlap is duidelijk zichtbaar voor maatschappijkunde en maatschappijleer en minder bij maatschappijwetenschappen en maatschappijleer. Maatschappelijke en politieke thema's zijn ondergebracht in alle vakken, maar wel verschillend ingekleurd. De inhouden zijn ontleend aan de sociale en politieke wetenschappen. Waar duidelijke verschillen zijn, of bepaalde vaardigheden en kennisinhouden aan de orde komen, wordt dit met name bepaald door de karakteristiek van de afzonderlijke vakken. Maatschappijleer is een socialiserend vak met duidelijke burgerschapselementen. Ook digitale geletterdheid komt uitgebreid en in meerdere facetten aan de orde. Maatschappijwetenschappen kenmerkt zich door de concept-contextbenadering en is aantoonbaar doorstroomrelevant voor de sociale richtingen in het hoger onderwijs. Het programma van maatschappijkunde is als enige gebaseerd op de 'oude' thema's die in de jaren negentig van de vorige eeuw gebruikelijk waren. Hieronder lichten we de uitkomsten van het huidige onderzoek verder toe.

5.1.1 Vaardigheden

- In alle programma's komen de algemene vaardigheden aan de orde (informatievaardigheden, communiceren, onderzoeken). Er zijn wel accentverschillen tussen de vakken, maar die zijn niet wezenlijk. Soms zijn ze in de eindtermen net iets anders verwoord. Het zijn vaardigheden die – elk op hun vakeigen wijze - ook in de andere algemeen vormende vakken hun plek hebben.
- De benaderingswijze geldt voor alle vakken. Deze komt in het geactualiseerde programma van maatschappijleer heel duidelijk naar voren. Hij is hier geherformuleerd en specifiek beschreven. Bij maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen is de benaderingswijze minder prominent en minder uitgebreid beschreven.
- Sommige vaardigheden maken geen deel uit van maatschappijkunde. Dit gaat om: redeneren/denkvaardigheden en het analyseren van een actualiteit (wel in maatschappijkunde gt).
- Maatschappijwetenschappen heeft aandacht voor sociaalwetenschappelijk onderzoek en sociaalwetenschappelijke paradigma's. Verder is de concept-

contextbenadering karakteristiek voor het vak. Deze benadering moet niet verward worden met de 'klassieke' benaderingswijze.

- Maatschappijleer bevat een vernieuwend burgerschapsvormend onderdeel: handelen.

5.1.2 Kennisinhouden

- Een aantal thema's komt aan de orde in meerdere programma's: sociale ongelijkheid, politieke stelstel, besluitvorming, politieke cultuur en invloed. Als we inzoomen op de afzonderlijke aspecten van deze thema's, komen de verschillen aan het licht.
- Duidelijke verschillen zijn er bij thema's die vrijwel alleen in maatschappijleer zijn opgenomen en het burgerschapsvormende karakter ervan belichten: waarden, rechten, recht, rechtsstaat en dilemma's. Dat geldt ook voor digitale geletterdheid en media, waarin met name een burgerschapsvormende insteek gekozen is.
- De overlap tussen maatschappijleer en maatschappijkunde is er vooral op de thema's cultuurverschillen, besluitvorming, invloed en enigszins media.
- Van het vak maatschappijkunde komen twee van de vier kennisinhoudelijke kerndelen terug in maatschappijleer. Dat geldt ook in vergelijking met het huidige programma maatschappijleer. Twee thema's zijn alleen opgenomen in maatschappijkunde: criminaliteit en arbeid. Ze staan in het examenprogramma in de kerndelen Criminaliteit en strafrecht en Mens en werk.
- Maatschappijwetenschappen heeft op basis van de vakeigen concept-contextbenadering een aantal hoofdconcepten (vorming, verhouding, binding en verandering) die alleen in dit programma opgenomen zijn. Dit is herkenbaar in de analyseresultaten. De thema's socialisatie (vorming), binding en verandering komen alleen hier aan de orde. Het concept verhouding is verbonden met het thema sociale ongelijkheid. Dit is wel in meerdere programma's zichtbaar.
- Bij maatschappijkunde ontbreken vrijwel of geheel de volgende thema's: sociale cohesie, cultuur (wel cultuurverschillen - de multiculturele samenleving), identiteit, macht, machtsverhoudingen, politieke cultuur, ideologie/ideologieën, verkiezingen, conflict en samenwerking.

5.1.3 Focusgroep

De focusgroep heeft waardering voor de gedegen en transparante vergelijkende analyse van de drie vakken. De belangrijkste conclusies van de focusgroep:

- Het beeld dat er een bepaalde mate van overlap is tussen maatschappijleer, maatschappijkunde en in mindere mate maatschappijwetenschappen, wordt herkend en onderschreven. Dit ligt volgens hen deels besloten in de

verdiepende functie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen. Daarnaast zijn er duidelijke verschillen tussen de vakken. Overeenkomsten en verschillen worden voor een belangrijk gedeelte verklaard door aard en opzet van de afzonderlijke vakken (zie paragraaf 5.1). De gedeeltelijke overlap tussen maatschappijleer en maatschappijkunde wordt ook veroorzaakt doordat maatschappijkunde verouderd is. Maatschappijkunde heeft zich niet in een vakeigen richting kunnen ontwikkelen. Dat maakt de actualisatie urgenter.

- De analyse maakt volgens de focusgroep inzichtelijk in welke richting de actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen gestalte kan krijgen.
- Van belang is dat een aanstaande vakvernieuwingscommissie zich bewust is dat maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen meer in lijn met elkaar gebracht moeten worden. Dit houdt in dat inzichtelijk wordt hoe beide vakken zich tot elkaar en tot maatschappijleer verhouden en dat elk vak een schooleigen invulling behoudt of krijgt.
- De waarde van het recent herziene maatschappijwetenschappen wordt onderkend en is met name zichtbaar in de doorstroomrelevantie voor het hoger onderwijs.
- Maatschappijkunde wordt vanuit verschillende beroepsopleidingen als vak gewaardeerd vanwege de beroepsvoorbereidende aspecten. Dat zijn de met name de opleidingen in de zorg en sociaaljuridische dienstverlening. Volgens de focusgroep kan het unieke karakter van maatschappijkunde goed belegd worden als thema's van het vak zich hierop richten. Dit kan versterkt worden als het vak zich explicieter richt op de beroepssectoren media en veiligheid.
- De focusgroep benoemt tot slot het belang van een spoedige actualisatie van maatschappijkunde en in mindere mate het recent vernieuwde maatschappijwetenschappen. De actualisatie moet hoe dan ook voor beide gelden, vanwege de uniforme formulering van eindtermen en de verantwoording om in de karakteristiek van de vakken en in de keuze van de inhouden te refereren aan de drie doeldomeinen.

5.2 Relevante context van het huidige onderzoek

Voor het trekken van conclusies is het van belang dat we oog hebben voor de context van dit onderzoek.

De drie vergeleken vakken hebben gemeen dat ze zich richten op kennis van en inzicht in de samenleving; de maatschappelijke en politieke verschijnselen en ontwikkelingen. Ze verschillen echter van elkaar in aard en aanpak.

Maatschappijleer heeft een algemeen vormend, socialiserend karakter. Het richt zich ook op burgerschapsdoelen, vooral in de geactualiseerde programma's. Ook digitale geletterdheid heeft een plek gekregen binnen de examenprogramma's

maatschappijleer. Het vak is verplicht voor alle leerlingen in de bovenbouw van vmbo, havo en vwo. Maatschappijkunde is – naast de algemene en vakspecifieke vaardigheden – vooral gericht op een viertal maatschappelijke en politieke kennisgebieden. Het vak is doorstroomrelevant voor een aantal vervolgopleidingen in het mbo. Het programma is sterk verouderd en dateert nog van de tijd dat het vmbo haar intrede deed (1999).

Maatschappijwetenschappen is recent vernieuwd en gebaseerd op de concept-contextbenadering. Het heeft een sociaalwetenschappelijk karakter, zeker het vwo-programma. Het vak bereidt voor op de sociale studierichtingen in het hoger onderwijs. De vakken maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen zijn keuzevakken. Ze worden niet op alle scholen aangeboden. Circa 10 procent van de leerling volgt één van deze vakken. Dat is minder dan andere mens en maatschappijvakken zoals aardrijkskunde en geschiedenis, maar in vmbo bb en kb volgen leerlingen het juist veel meer. Meer ontwerpruimte voor maatschappijleer kan van invloed zijn op de keuze. De keuze van leerlingen wordt voornamelijk bepaald door of een school het vak aanbiedt. Op vmbo bb en kb wordt maatschappijkunde meer aangeboden dan aardrijkskunde en geschiedenis. De doorstroomrelevantie van het vak is hierbij een argument.

Bij de analyse van de examenprogramma's keken we naar de eindtermen. Deze zijn voor de geactualiseerde programma's van maatschappijleer veel specifieker en concreter dan die van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen. Met name de eindtermen van maatschappijkunde zijn (volgens de 'oude' systematiek) veel globaler geformuleerd. In dit opzicht loopt de vergelijking tussen de programma's dan ook enigszins mank. In de praktijk geven de uitgebreide, gespecificeerde syllabi van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen richting aan het onderwijs en de toetsing.

Een ander aspect betreft de op te starten fase van beproeven van maatschappijleer. In 2025 worden de conceptexamenprogramma's maatschappijleer beproefd op vijftien scholen, verdeeld over de vijf schoolsoorten. Het is een try-out waarin geselecteerde elementen uit het conceptexamenprogramma beproefd worden op de scholen. De geselecteerde elementen gaan over de nieuwe inhoud, zoals de nieuwe benaderingswijze in de vaardigheden, een nieuw domein burgerschap en de eindtermen die gaan over digitale geletterdheid. Naast deze voor maatschappijleer vakspecifieke elementen worden er op de scholen ook een aantal generieke vragen gesteld over het conceptexamenprogramma die meer gaan over haalbaarheid, ambitieniveau, differentiatie en toepasbaarheid.

Na de fase van beproeven (april 2026) verwerken we de input en data van de scholen. Dit doen we met een door ons opgesteld afwegingskader (hoe welke input en data te wegen), een termijnplanning met oplevering van tussenproducten en met een expertmeeting. Naar verwachting leveren we in de zomer van 2026 de aangescherpte conceptexamenprogramma's maatschappijleer op.

De vakvernieuwingscommissies van de verschillende examenvakken streefden er tijdens de actualisatie naar om overladenheid te voorkomen. Dit geldt ook voor de vakvernieuwingscommissie maatschappijleer. Tijdens de fase van beproeven zal blijken of de commissie hierin geslaagd is, omdat we leraren ook vragen naar de ervaren overladenheid van de conceptexamenprogramma's maatschappijleer. Als er overladenheid is, of als meer differentiatie tussen schoolsoorten gewenst is, kan dat van invloed zijn op de actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.

Digitale geletterdheid is in het geactualiseerde curriculum een nieuw onderdeel in de bovenbouw. De doelen van digitale geletterdheid moeten zoveel mogelijk geïntegreerd worden in het gemeenschappelijke deel van andere vakken.¹ In onze analyse is dan ook te zien dat inhouden van digitale geletterdheid wel in de verschillende maatschappijleerprogramma's terugkomen, maar niet in maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen. Parallel aan dit onderzoek vindt er een onderzoek plaats naar de aspecten van digitale geletterdheid die momenteel belegd zijn in de (concept)examenprogramma's van relevante vakken. Het is mogelijk dat de bevindingen hiervan een plek krijgen in de aangescherpte conceptexamenprogramma's maatschappijleer.

Net als bij de input van de fase van beproeven verwachten we niet dat deze bevindingen invloed hebben op de resultaten van het huidige onderzoek. Er zitten geen inhouden van digitale geletterdheid in de maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen programma's. Er is geen overlap met inhouden die in maatschappijleer belegd zijn op dit gebied.

5.3 Burgerschap

De werkopdracht van OCW vraagt om te onderzoeken hoe een actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen relevant is voor burgerschap.

¹ De Vries, H. & Rooyen, L. van (2021). *Startnotitie digitale geletterdheid. Bovenbouw voortgezet onderwijs*. SLO. Raadpleegbaar op: <https://www.slo.nl/publish/pages/18345/startnotitie-dg-bovenbouw.pdf>

Bij het ontwerpen van beide examenprogramma's was burgerschapsvorming geen doel. De doelen en inhouden zijn dan ook niet nadrukkelijk verbonden met het denken over burgerschap. Wel zijn veel inhouden uit de programma's relevant voor burgerschapsonderwijs. Maar dit geldt ook voor andere algemeen vormende examenvakken als geschiedenis, aardrijkskunde en economie.

In de huidige actualisatie is er veel aandacht voor burgerschap. De conceptkerndoelen zijn inmiddels gereed en maatschappijleer heeft de werkopdracht om ruimte te bieden aan burgerschapsinhouden. Dit resulteerde in de conceptexamenprogramma's maatschappijleer, uit najaar 2024. Ook andere leergebieden en vakken nemen burgerschapselementen op in hun actualisatietraject, waarmee er een stevige belichaming van burgerschap in het landelijk curriculum verschijnt. Maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen kunnen hier ook een bijdrage aan leveren.

De Startnotitie burgerschap (2021)² beschrijft welke aspecten van burgerschap geadviseerd worden voor de verschillende examenprogramma's. Voor maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen formuleert het de volgende adviezen (Startnotitie, p. 35):

- Onderzoek naar de ontwikkeling van 'maatschappijleer nieuwe stijl', hoe maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen de kennis en vaardigheden die leerlingen bij dit vak ontwikkelen kunnen aanvullen, en hoe daarbij onderscheid moet worden gemaakt tussen maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.
- Zorg voor een duidelijkere afbakening tussen maatschappijleer en maatschappijkunde/maatschappijwetenschappen. Zorg ook voor een herkenbare opbouw van maatschappijleer naar maatschappijkunde/maatschappijwetenschappen.
- Onderzoek of houding ook een groter aandeel moet krijgen in het curriculum van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen, of dat dit juist meer bij maatschappijleer hoort.
- Laat leerlingen standpunten onderbouwen en idealen verantwoorden als het gaat om maatschappelijke en technologische ontwikkelingen en vraagstukken.

Deze adviezen kan de vakvernieuwingscommissie maatschappijkunde/maatschappijwetenschappen meenemen en wegen.

² Visser, A., & Gelinck, C. (2021). *Startnotitie Burgerschap. Bovenbouw voortgezet onderwijs*. SLO.

<https://www.slo.nl/publish/pages/18344/startnotitie-burgerschap.pdf>

5.4 Scenario's voor vervolgstappen actualisatie

Op basis van de documentenanalyse van de examenprogramma's en de reflectie van de focusgroep formuleren we een aantal scenario's voor de vervolgstappen van de actualisatie. We nemen daar de beschreven karakteristieken van de afzonderlijke vakken in mee.

Scenario 1: Uitstel van de actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.

De conceptprogramma's voor maatschappijleer zijn recentelijk herzien en de fase van beproeven vindt het komende schooljaar (2025-2026) plaats. Op basis hiervan kan besloten worden om deze programma's te herzien. Dit kan van invloed zijn op de actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen. Nog scherper dan nu al het geval is, wordt duidelijk waar en hoe de verschillen in karakteristiek en keuze en formulering van domeinen en eindtermen gestalte kunnen krijgen.

Scenario 2: uitstel van de actualisatie van maatschappijkunde; actualisatie op korte termijn van maatschappijwetenschappen.

Uit de analyse blijkt dat er op een aantal thema's overlap bestaat tussen de programma's. Bij maatschappijkunde is dit meer het geval dan bij maatschappijwetenschappen. De focusgroep herkent dit op onderdelen. Het is niet te verwachten dat de fase van beproeven voor maatschappijleer leidt tot een wezenlijk andere invulling van maatschappijwetenschappen. Uit de analyse en de reflectie van de focusgroep blijkt dat het onderscheid tussen maatschappijwetenschappen en maatschappijleer namelijk voldoende duidelijk is wat betreft karakteristiek en inhoud.

De fase van beproeven van maatschappijleer kan wel invloed hebben op maatschappijkunde, omdat hier een grotere overlap is. Dit kan leiden tot een verschuiving in overlap van inhoud. Als de actualisatie van maatschappijkunde wordt uitgesteld, kan er rekening gehouden worden met deze verschuiving.

Scenario 3: actualisatie op korte termijn van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.

In dit scenario wordt de conclusie getrokken dat de analyse en de reflectie van de focusgroep in principe voldoende zicht geeft op de actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen. Waar overlap is tussen de

verschillende programma's is dit per thema zichtbaar en gespecificeerd. Ook zijn de verschillen in karakteristiek en inhouden voldoende duidelijk. In dit scenario worden beide vakken zo snel mogelijk geactualiseerd, waarbij voldoende en tussentijds rekening wordt gehouden met de opbrengsten van de fase van beproeven die in april 2026 is afgerond.

5.5 Overwegingen bij vervolgstappen actualisatie

Om een scenario te kiezen, zijn de volgende overwegingen van belang. Ze geven zicht op de hele context van de beoogde actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen en de termijn waarop dit het best kan plaatsvinden.

- Op dit moment worden de examenprogramma's van alle programma's herzien of ligt een concept voor. Voor alle vakken is op dezelfde manier een karakteristiek (gebaseerd op de drie doeldomeinen), verantwoording voor de schoolsoorten, indeling in domeinen en subdomeinen en eindtermformuleringen ontwikkeld en beschreven. Het beoogde integrale karakter van een gezamenlijke herziening van examenprogramma's is van belang.
- Uit de analyse en reflectie van de focusgroep blijkt dat er voldoende duidelijkheid is over hoe de actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen gestalte kan krijgen. De analyse en reflectie van de focusgroep biedt daarmee voldoende basis voor een startnotitie voor zowel maatschappijkunde als maatschappijwetenschappen.
- De doorstroomrelevantie van beide vakken is in ons onderzoek duidelijk naar voren gekomen. Bij maatschappijkunde kan dat sterker dan nu het geval is zichtbaar worden gemaakt, door een gerichte keuze van beroepsvoorbereidende thema's. De sectoren en beroepen die het betreft zijn in grote lijnen in beeld. Een getrapte actualisatie van maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen is niet wenselijk, vanwege de behoefte om beide vakken in lijn met elkaar te brengen. Ook is nu al duidelijk dat beide vakken verdiepend zijn ten opzichte van maatschappijleer: afstemming met het geactualiseerde programma voor maatschappijleer geldt voor beide vakken.
- De aspecten van burgerschap zijn op dit moment ruim voldoende in beeld om de programma's voor maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen te actualiseren. Inmiddels is duidelijk waar maatschappijleer haar accenten legt. Dit vak is sterk burgerschapsvormend en verplicht voor alle leerlingen. Als de inhoud van maatschappijleer bijgesteld wordt op basis van de fase van beproeven, dan is het verschuiven van burgerschapsinhouden naar de keuzevakken

maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen niet voor de hand liggend of wenselijk.

- Bij de start van het actualisatietraject van alle examenprogramma's is beoogd om deze zoveel mogelijk integraal en in samenhang te laten plaatsvinden. Als de actualisatie van maatschappijkunde en/of maatschappijwetenschappen in 2026 start, krijgen drie cohorten leerlingen te maken met niet-afgestemde examenprogramma's van maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.
- De fase van beproeven van de programma's van maatschappijleer leidt mogelijk tot een aanscherping van deze programma's en kan gevolgen hebben voor maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen. Maar we verwachten geen grote, fundamentele aanscherping. De richtingen waarin beide vakken zich kunnen actualiseren in het onderzoek ruim voldoende boven tafel gekomen. Het examenprogramma van maatschappijkunde dateert van de tijd dat de invoering van het vmbo plaatsvond (1999). Tot 2016 was dat onder de naam maatschappijleer 2; pas in dat jaar kreeg het vak de naam maatschappijkunde (zonder de inhoud ervan te wijzingen). In dat jaar gaf de NVLM bij toenmalig staatssecretaris Dekker van OCW aan dat het programma duidelijk toe is aan modernisering. Een getrapte actualisatie waarbij maatschappijkunde later wordt herzien (scenario 2) staat haaks op dit verzoek van de NVLM en de sterke behoefte om het verouderde programma te actualiseren. Dat er wat meer overlap bestaat tussen dit vak en maatschappijleer, heeft er juist mee te maken dat het een oud programma is. Een scenario waarin het recent vernieuwde maatschappijwetenschappen eerder wordt geactualiseerd dan maatschappijkunde is aan het onderwijsveld dan ook niet uit te leggen.

Bijlage 1

Werkopdracht (OCW)

(zowel betreffende het onderzoek naar digitale geletterdheid als dat naar maatschappijkunde / maatschappijwetenschappen)

Vóór de ontwikkeling van examenprogramma's maatschappijwetenschappen, maatschappijkunde, informatica/digitale geletterdheid wordt allereerst onderzocht hoe de inhouden van de huidige examenprogramma's zich verhouden tot:

- de wensen die er zijn voor inhouden van burgerschap en digitale geletterdheid in de bovenbouw vo (zie eerder uitgevoerde verkenningen door SLO)
- de mate waarin inhouden van burgerschap en digitale geletterdheid zijn geland in de conceptexamenprogramma's van in elk geval Nederlands, wiskunde en maatschappijleer
- de mate waarin inhouden van burgerschap en digitale geletterdheid aanwezig zijn in andere vakken, waaronder de beroeps- en praktijkgerichte programma's in vmbo en havo

Op basis van het vooronderzoek adviseert SLO over de noodzaak en vorm van het uitwerken van examenprogramma's voor digitale geletterdheid/informatica en maatschappijkunde/maatschappijwetenschappen en de daarbij te hanteren doelstellingen en criteria. OCW zal vervolgens besluiten of en hoe hier een vervolg aan wordt gegeven.

Bijlage 2

Examenprogramma's maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen

Conceptexamenprogramma's maatschappijleer

- Vmbo bb
<https://www.slo.nl/thema/meer/actualisatie-kerndoelen-examenprogramma/actualisatie-examenprogramma/examenprogramma-maatschappijleer/@24094/conceptexamenprogramma-maatschappijleer-0/>
- Vmbo kb
<https://www.slo.nl/thema/meer/actualisatie-kerndoelen-examenprogramma/actualisatie-examenprogramma/examenprogramma-maatschappijleer/@24096/conceptexamenprogramma-maatschappijleer-2/>
- Vmbo gltl
<https://www.slo.nl/thema/meer/actualisatie-kerndoelen-examenprogramma/actualisatie-examenprogramma/examenprogramma-maatschappijleer/@24095/conceptexamenprogramma-maatschappijleer-1/>
- Havo
<https://www.slo.nl/thema/meer/actualisatie-kerndoelen-examenprogramma/actualisatie-examenprogramma/examenprogramma-maatschappijleer/@24093/conceptexamenprogramma-maatschappijleer/>
- Vwo
<https://www.slo.nl/thema/meer/actualisatie-kerndoelen-examenprogramma/actualisatie-examenprogramma/examenprogramma-maatschappijleer/@24097/conceptexamenprogramma-maatschappijleer-3/>

Examenprogramma's maatschappijkunde (vmbo bb, kb en gltl)

https://www.examenblad.nl/system/files/exam-document/2023-11/Examenprogramma_maatschappijkunde.pdf

Examenprogramma's maatschappijwetenschappen (havo en vwo)

- Havo
https://www.examenblad.nl/system/files/2015/examenprogramma_maatschappijwetenschappen_havo_vanaf_ce_2019.pdf
- Vwo
https://www.examenblad.nl/system/files/2015/examenprogramma_maatschappijwetenschappen_vwo_vanaf_ce_2020.pdf

Bijlage 3

Leden focusgroep vooronderzoek maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen

- Mitchel Eijkemans, *docent maatschappijleer en maatschappijkunde, vmbo; lid vakvernieuwingscommissie maatschappijleer*
- Hay Janssen, *vakdidacticus en lerarenopleider maatschappijleer, maatschappijkunde, maatschappijwetenschappen*
- Karlijn Martens, *docent maatschappijleer en maatschappijwetenschappen, mavo, havo, vwo; bestuurslid NVLM*
- Gert-Jan van den Nieuwenhuijzen, *docent maatschappijleer en maatschappijwetenschappen, gymnasium; lid vakvernieuwingscommissie maatschappijleer*
- Lotte Tiesing, *vakdidacticus en lerarenopleider maatschappijleer, maatschappijkunde, maatschappijwetenschappen*
- Marleen Wierda, *docent maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen, vmbo, havo, vwo*

Als landelijk expertisecentrum richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

Bezoekadres
Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)
 [SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)